

Vélemény, vita

ALKALMAZKODÁS A 21. SZÁZAD VILÁGÁHOZ: AZ MTA SZÜKSÉGES MEGÚJULÁSA

Enyedi György
az MTA rendes tagja
enyedi.gyorgy@t-online.hu

A Magyar Tudományos Akadémia, mint minden érdemekre alapozott (meritokratis) testület, jellegénél fogva konzervatív, értékei megőrzésére törekvő, nem reagálhat konjunkturális eseményekre, hangulati ingadozásokra. Működésének szilárd elvekre s hosszú távú építkezés koncepcióira kell alapozódnia. E koncepcióknak ki kell fejezniük azokat a társadalmi feltételeket, melyek között a tudományos műhelyek működhetnek, céljaikat megfogalmazhatják, szervezeti formáikat kialakíthatják. A társadalmi feltételek olyan mélyreható változásokot mutatnak a 21. század elején – a tudásalapú gazdaság kibontakozásától az EU-csatlakozáson át a globalizációs folyamatokig –, hogy ehhez az MTA-nak, a hazai tudományos élet köztestületének is alkalmazkodnia kell, hosszú távú koncepciójának ki kell fejeznie korunk tudományának módosuló jellegét, növekvő fontosságát a nemzet életében s sikerében.

Ez nem újdonság: az elmúlt évtizedben az alkalmazkodás igénye újra meg újra felmerült, az akadémiai kutatóintézetek konszolidációján kezdve az MTA osztályszerkezetét felülvizsgáló alkalmi bizottságok javas-

lataiig. A 2000. májusi közgyűlés határozatával Struktúra Bizottságot hozott létre Gergely János rendes tag vezetésével, hogy széleskörű elemző munka alapján, átfogó javaslatokat dolgozzon ki az MTA további, lényeges szervezeti alkalmazkodására, korszerűsítésére. A bizottság némely javaslata elfogadást nyert, alapvető kérdésekben nem alakult ki egyetértés. A bizottság a 2002. májusi közgyűlésre benyújtott zárójelentésében úgy ítélte, hogy „fontos szerepe volt abban, hogy széles körű eszmecsere és közgondolkodást indítson el a köztestületen belül olyan kérdésekben, amelyek az Akadémia mindennapi feladatainak eredményes megvalósítását segítik elő”. Az MTA szerkezetének módosítása elindult a kívánatos alkalmazkodás irányába, ám az útnak csak egy részét tette meg. Ezért még a 2001. novemberi közgyűlés elhatározta, hogy „a Struktúra Bizottság, mint a közgyűlésnek alárendelt állandó bizottság a következő akadémiai ciklus folyamán is folytassa tevékenységét”. Erre a folytatásra azonban nem került sor, az alkalmazkodás megtorpant. A magyar tudomány szervezeti-szerkezeti szempontból több

vonatkozásban szembemegy az európai – általában nemzetközi – trendekkel: például a társadalomtudományok visszaszorulása, a kutatói létszám s finanszírozás drasztikus csökkenése, mely gátolja hazánk felzárkózási törekvését a fejlett országokhoz. Sürgetőnek érzem további lépések megtételét a magyar tudomány korszerű szervezeti módosulásai érdekében – melyhez egy hosszú távú tudományfejlesztési koncepció és stratégia megfogalmazása adhat alapot. Ehhez fel kellene eleveníteni a Struktúra Bizottság tevékenységét, s összegezni kellene azokat a tapasztalatokat, elképzeléseket, melyeket a hazai kutatás-szervezésben járatos, a nemzetközi tudományos életben tapasztalt kutatók fogalmaznak meg. *A tudományfejlesztési koncepció és stratégia megfogalmazása a mi feladatunk.* A koncepció érvényre juttatása természetesen függ a mindenkori kormányzat elképzeléseitől s akaratától (hiszen az alapkutatás finanszírozása nagyrészt az állami költségvetésből történik), de ezek az elképzelések gyakran változnak, néha hiányoznak is, nem szabad rövid távú politikai konjunktúrákhoz igazodnunk. A továbblépéshez szükséges eszmecserét szeretném megnyitni néhány gondolattal – ezúttal csak az akadémiai kutatóhálózattal s az MTA titkárságával foglalkozva. (Korábban már foglalkoztam a társadalomtudományok helyzetével az MTA osztályszerkezetében. [Enyedí, 2001, 2004])

Az akadémiai kutatóhálózat átalakulása

Az akadémiai kutatóintézeti hálózatnak meg kell határoznia a helyét a hazai (s európai) kutatási rendszerben, melyhez az alábbi előzetes hipotézisek fogalmazhatók meg:

- az akadémiai kutatóintézmények (intézetek és támogatott kutatócsoportok) alapvető feladata az alapkutatás: a természeti és társadalmi folyamatokról meglévő ismereteink elmélyítése, új ismeretek, új összefüggések feltárása s leírása. A K+F folyamatban mi a kutatással foglalko-

zunk, nem szükséges közvetlen gazdasági hasznosíthatóságot bizonygatnunk. Az alkalmazott kutatás nem az akadémiai hálózat feladata. Nekünk azt a tudást kell előállítanunk, mely alkalmazhatóvá válik. Intézményenként, diszciplínaként és kutatási területként eltérő, hogy a kutatáshoz kapcsolódó fejlesztési fázisban mennyire tudunk előrehaladni – ám ez még mindig nem az alkalmazás, ami már a kiforrott, igazolt új tudás *rutinszerű* felhasználása. Félrevezető általában beszélni a tudomány hasznosságáról vagy alkalmazásáról. A bölcsészeti tudományok esetében alkalmazást legfeljebb az oktatásban, közművelődésben lehet várni. A nemzet kulturális kincsének gyarapítása – egy költség-haszon elemzés tükrében – nem hasznos, csak nélkülözhetetlen: kulturálatlan társadalmi közegben az alkalmazott kutatásnak sincs esélye. A társadalomtudományok esetében az alapkutatási eredmény eléggé gyorsan elvezethet az alkalmazáshoz, például a szegénységet kiváltó s reprodukáló társadalmi mechanizmusok szociológiai, politológiai és közgazdasági feltárása s leírása egy szociálpolitikai kormányzati program megfogalmazáshoz, vagy a regionális kutatások a területfejlesztési politika megalapozásához. A tudományos közvélemény nemigen ismeri, milyen nagy szerepet játszottak a társadalomkutatási eredmények például a piacgazdaság gyors kiépítésében, az önkormányzati közigazgatás gyors létrehozásában vagy európai integrációs törekvéseinknek megfogalmazásában s megvalósításában. A természettudományok esetében az alapkutatási, a fejlesztési, majd alkalmazási fázisok eléggé elkülönülnek idő, intézmények, olykor országok szerint is. Van olyan tudás is, amely kicsiny, közepesen fejlett hazánkban – a bevezetés költsége vagy a felhasználó iparág hiánya miatt – nem is

alkalmazható, ám az alapkutatásban elő tudjuk állítani, s ez sem csekély hasznot hozhat (akár a kedvező országgéppnek is köszönhetően). Az akadémiai kutatóintézeteknek nem a közvetlen közgazdasági hasznosságát, hanem *eredményességét* érdemes és szükséges mémi, fejleszteni, a nemzetközi versenyhelyzetben értékelni. Az eredmény pedig elsősorban a létrehozott új tudás.

- Az intézmények tartós alulfinanszírozása az intézeteket kikényszerítette az alkalmazások piacára, mégpedig a rutinszerű, nem innovatív alkalmazások piacára is már jó ideje – ezt az alapkutatás egyre inkább megcsínyli. A már hosszú ideje tervezett-kívánt intézeti alapfinanszírozás (vagyis az intézmények személyi és technikai infrastruktúrájának fenntartása) elemi feltétele a hazai alapkutatások fejlődésének. A kutatások finanszírozásában a versenynek, a hazai és nemzetközi pályázatoknak, esetenként MTA céltámogatásoknak van helyük – a kutatási forrásokat nem szabad automatikusan „elosztani”. Az alapfinanszírozás a normális intézeti működés elemi feltétele; a témákhoz kötött finanszírozás a finanszírozó kutatási témaigényeinek kielégítése – ám szükséges egy harmadik „pillér” is, a kíváncsiság támogatása, olyan témák vizsgálatának lehetővé tétele, melyek nem időszerűek – hanem esetleg öt-tíz év múlva lehetnek azok.
- Indokolt lehet az akadémiai kutató intézmények szervezeti átalakítása, az egyetemi s akadémiai kutatások jobb összehangolása vagy összekapcsolása. Ennek célja nem lehet a kutatói állomány további csökkentése, hanem az eredményesség fokozása. A párhuzamosság könyvelői szempontból lehet, hogy pazarlásnak tűnik, ám versengő tudományos iskolákra szükség van, két hasonló

problémával foglalkozó kutatóintézet nagyon eltérő vizsgálati irányzatokat képviselhet. Az akadémiai kutató intézmények két változatát mindenképpen meg kell tartani. Az egyetemi támogatott kutatócsoportokat konkrét feladatokra, meghatározott időre érdemes létrehozni, elősegítendő az egyetemeken folyó kutatómunkát. Színvonalas egyetemi oktatás csak kutatási háttérrel rendelkező egyetemeken képzelhető el.

Az akadémiai kutatóintézetek megtorpant átalakulását folytatni kell. Nézetem szerint nem indokolt tanszékméretű, diszciplináris kutatóintézetek fenntartása – ezek feladatát a támogatott kutatóhelyek is elláthatják. Két esetben érdemes önálló kutatóintézet tartós működtetése:

- a.) amennyiben a feladat az egyetemi intézményeket jelentősen meghaladó méretben oldható meg eredményesen,
- b.) amennyiben az intézmény feladata interdiszciplináris jellegű, probléma- (és nem diszciplína-) orientált. Ilyen szervezetek eddig is működtek – például a Szegedi Biológiai Központ vagy a Regionális Kutatások Központja –, s olyan működési modelleket alakítottak ki, melyek általánosságban is alkalmazhatók. Hangsúlyozni kívánom, hogy nemcsak a természettudományi intézetek nagy nemzeti laboratóriumokba való integrálásáról van szó, hanem a társadalomtudományi akadémiai intézetekre is alkalmazható ez a szerveződés. Az MTA Regionális Kutatások Központja több mint húsz éve ilyen modellben működik. A pécsi központú RKK (az MTA egyetlen nem budapesti székhelyű társadalomtudományi intézete) az ország kilenc városában, négy intézetbe szerveződve működik, minimális állandó kutatói létszámmal, ám jelentős számú, egy-egy projektre szerződött résztvevővel; a kilenc kutatóhely pénz-

ügyeit és személyzeti ügyeit egyetlen kicsiny csoport intézi Péccsett. Nem kevés értetlenséggel kellett – amúgy eredményesen – megbirkóznunk: a jövő szervezeti formáit megjelenésükkor gyakran tekintik devianciának.

A titkárság új feladatai

Az intézethálózat módosulása az MTA titkárság intézetekkel kapcsolatos feladatait is újra kell fogalmazza. E két megújulásnak párhuzamosan kell folynia. A titkárság jelenleg az intézetek felett tárcafelügyeletet gyakorol; ez csak feladatának kisebb (bár szükséges) része lehet. A titkárságnak többféle szolgáltató szerepet is kellene vállalnia az intézetek sikeresebb s hatékonyabb működése érdekében (jelenleg is van ilyen szerepe, például a nemzetközi kapcsolatok szervezésében, a pénzügyi szolgáltatásokban). Új és hasznos szolgáltatás lehetne például a pályázatfigyelés, a pályázattírási továbbképzés intézeti vezetők részére, a közbeszerzési eljárásokban való közreműködés (nem kellene mindegyik intézetnek egyenként közbeszerzési eljárás keretében beszereznie szakkönyveit) stb. – az intézeti igazgatók bizonyára számos gyakorlati ötlettel szolgálnának.

Nem ritka a pénz- és munkaerőhiánnyal küszködő intézetek panasza, hogy a titkárság apparátusa túlzottan nagy és költséges. Lehet, hogy nagy, lehet hogy elégtelen méretű. Ez akkor állapítható meg, ha megújuló akadémiánk feladatai – s ezek megoldásában a titkárság feladatai – tisztázottak lesznek. Az

valószínű, hogy a titkárság működése több szempontból diszfunkcionális, belső szervezete gyakran ellentmondásos – megszűnt funkcióknak megmaradtak egységei, s olyan feladatokkal is terheli az MTA vezetése, melyek nem lennének feladatai: nem feladata a stratégiai tervek megfogalmazása vagy a kutatási prioritások kijelölése az intézetek számára.

E rövid írás csak néhány problémát villant fel. Magam – több évtized hazai s nemzetközi intézetirányítási gyakorlat után – már jó ideje visszavonultam a napi irányítástól, nem kockáztatnám meg, hogy kellő tájékozottság nélkül, alkalmazandó eljárásokat ajánljak. Azt viszont erősen szorgalmazom, hogy akadémiánk fogalmazza meg hosszú távú tudománypolitikájának elveit, s erre alapozva mind szerkezetében, mind kutató-intézményi hálózatának átalakításában, mind a titkársági feladatok újrafogalmazásában alkalmazkodjon korunk társadalmának megváltozott feltételeihez. A korábbi Struktúra Bizottság sok értékes anyagot, javaslatot készített elő; folytassuk munkáját, haladjunk következetesen a magunk által megfogalmazott célok felé, ne legyünk kiszolgáltatva a gyakran változó, gyakran ellentmondásos külső körülményeknek. Örölnék, ha e pár gondolat kutató társaimat hozzászólásra ösztönöznék.

Kulcsszavak: hosszú távú stratégia, szervezeti alkalmazkodás, tudás-előállítás és hasznosság

---

IRODALOM

Enyedi György (2001): A társadalomtudományok százada. Magyar Tudomány. 46, 2, 170–174.

Enyedi György (2004): A bölcsészeti és a társadalomtudományok a Magyar Tudományos Akadémián. Magyar Tudomány. 49, 12. 1382–1386.